

Ajakiri eesti arstile

Ken Kalling – TÜ ajaloo muuseum

meditsiiniajalugu, ajakiri Eesti Arst, ajakiri Tervis

Esimene eestikeelne kohalikele erialainimestele mõeldud meditsiiniline ajakiri Eesti Arst hakkas ilmuma 1922. Aastatel enne Eesti Arsti ilmuma hakkamist oli juhtivaks eestikeelseks meditsiiniperioodiliseks väljaandeks olnud H. Koppeli toimetatav ajakiri Tervis. Eesti arstkonna pingutused emakeelse erialakirjanduse väljaandmiseks täitsid esiteks ülla eesmärgi, kujundades erialase eesti keele. Tehtud töö tulemusi võib näha ka laiemas kontekstis – eestikeelse kõrghariduse ja teaduse loomisel.

Esimene Eesti arstide kongress 1921. aastal läheb ajalukku, sest siis pandi alus eestikeelse meditsiinilise erialase ajakirjanduse traditsioonile: 1921. aasta 2. detsembril, kongressi avamise päeval, ilmus Tartus ajakirja Eesti Arst esimene number. Tegemist ei olnud esimese eestikeelse perioodilise meditsiiniväljaandega, sest juba 1766. aastal oli Põltsamaal elanud tohtrist rahvavalgustaja Peter Ernst Wilde asunud toimetama ja trükkima ning (ilmselt tasuta) maarahvale jagama ajakirja "Lühhiike õppetud..." (1). Arvatakse, et ilmus 41–42 vihku ilmumissagedusega kord nädalas. Õigupoolest oli tegemist üleüldse esimese eestikeelse perioodilise väljaandega.

Eesti omaaegne arstiteadlane, sh ka tunnustatud meditsiiniloolane Herbert Normann on 1926. aastal Eesti Arstis avaldatud kirjutises toonud välja põhilise selle arstiteadust rahvale vahendanud ajakirja sisust (2). Muide, mis puudutab eestikeelset meditsiinikirjandust läbi ajaloo, siis sellest on juba 1938. aastal ülevaate andnud dr Albert Valdes (3). Suur osa Wilde tööst paistab olevat olnud ravivahendite ja meetodite, ka diagnostiliste võtete jms erialase materjali tutvustamine. Tervishoiuküsimused on Wilde üllitises, mille artiklid on ta valdavalt ise kirjutanud (eesti keelde tõlkijaks peetakse A. W. Hupeliit), ehk vähemgi tähelepanu leidnud kui meditsiinilised.

Nii selle esimese perioodilise tervishoiule pühendatud väljaande kui ka mõne järgnenud üksikkirjutise, näiteks talurahvakalendrites avaldatud töö puhul saab rõhutada nende kaasaja vaatevinklist kaheldavat iseloomu. Paljudes neist jagati nimelt potentsiaalsetele patsientidele arstikunsti tarkust. Sageli lähtusid need kirjatööd rahvameditsiinist ning olid oma käsitluslaadilt populaarteaduslikud. Siinkohal saab mainida lisaks Wildele teisigi saksa päritolu kohalikke rahvavalgustajaid, nagu J. W. v. Luce, O. A. Jannau jt.

Säärane trend hakkas siinmail selgelt muutuma pärast Tartu ülikooli taasasutamist ja kohalike arstikutse esindajate arvu tähelepanuväärset kasvu 19. sajandist alates. Seoses arstiteaduse arengu ja arstikutse professionaliseerumise-diferentseerumisega muutus valdkond üha enam erialaspetsialistide pärusmaaks.

19. sajandil tegutsenud kohaliku rahva seast võrsunud tohtritest väärivad tähelepanu lisaks Fr. R. Kreutzwaldile (tema 1848.–1849. a ilmavalgust näinud "Ma-ilm ja mõnda..." oleks üks oluline tähis siin käsitlemist leidvas reas, aga ka 1879. a trükitud "Kodutohter") ja Fr. R. Faehlmanni ka Paul Blumberg ja Peeter Hellat (4). Need arstid tegutsesid juba oludes, mil õpetatud mehed üldjuhul rahvameditsiinile hea pilguga ei vaadanud. Maakeelne meditsiinikirjandus kujunes 19. sajandi jooksul valdavalt sanitaar- ja tervishoiuküsimusi populari-

seerivaks väljundiks. Nii kirjutabki dr P. Hellat oma 1891–1894 ilmavalgust näinud teosest "Terviseõpetus": "...ta peab üleüldist arusaamist selle kohta äratama, mis on tervis, mis läbi saab ta rikutud ja mis läbi võib teda alal hoida. Rohitsemise arvan mina üksipäinis tohtrite hooleks jätta, raamatutes ei või ta iialgi õpetatud saada." Ehk ainult traumade (haavade) puhul võinuks erandi teha (4).

Nagu Hellat, olid ka paljud tema eelkäijad lähtunud tõdemusest, et sanitaarharidustöö peab lähtuma kohalike olude tundmisest, käima pidevalt käsikäes kohaliku arenguga. Seega polevat muu maailma tõlkekirjandus probleemidele lahendus (eks selline tõdemus oli ka üks (kohaliku) Tartu ülikooli taasavamise põhjus 1802. a-l). Hellat toetas eestikeelse tervishoiuajakirja loomist.

1903. aastal hakkas dr Heinrich Koppeli eestvõttel ilmuma ajakiri Tervis. Seda anti välja Tartus Postimehe toimetuses, esialgu perekonnalehe Linda kaasaandena, hiljem juba Postimehe enda juurde kuuluva kuukirjana. Tiitellehelt loeme, et ajakirja vastutav toimetaja oli Jaan Tõnisson, tegevtoimetaja H. Koppel.

Uue ajakirja eessõna leiame alles teise aastakäigu esimesest numbrist. Seal on kirja pandud uue väljaande eesmärgid: "1. Rahwa tutvustamine üleüldiste arstiteaduse põhjusõpetustega. 2. Terwishoiu tähtsuse seletamine ja tarviliku teadmise laialilaotamine terwishoiu küsimustes: a) haiguste põhjuste äraseletamine, b) haiguste eest hoidmine, d) haiguste üldine parandamine ja haigete talitamine, e) terwishoid tema üksikutes osades: elumaja, kehakate, toit, terwishoid tööstuses, koolides j.n.e. 3. Loomahaigused, nii palju kui neil inimeste terwishoiu kohta tähendust on. 4. Rahvaarstamise viisidest ja rohitsemisest. 5. Arstiteaduslike keele täiendamine ehk arstiteadusline terminoloogia." (5)

Üks oluline aspekt, mis maarahva seast võrsunud arstide pingutustest oma suguvendadele terviseõpetust jagada esile kerkib, on eestikeelse meditsiiniterminoloogia sünni ja areng. Alates Kreutzwaldist on selle valdkonnaga teadlikult

tegeletud. Keel, nagu teame, on aga eestlaste jaoks peamine rahvuslikku kuuluvust määrav tegur.

Seepärast ei saa populaarteaduslikke kirjutisi alahinnata. Pigem vastupidi – ka see töö läks kokkuvõttes meie rahvuse tekke hüvanguks. Seega poleks eesti rahvuslik arstikondki ilma säärase eeltööta saanud välja kujuneda.

Eesti arstide erialane organiseerumine leidis konkreetse väljundi 1912. aastal, mil loodi Põhja Balti Arstideselts. Viimase kätte läks ka vahepeal suletud olnud ajakirja Tervis väljaandmine, mida viidi ellu kuni 1916. aastani. Sama selts arutas ka juba 1918. aastal eestikeelse arstiteadusliku erialalajakirja väljaandmise võimalusi, mis toonastes oludes hinnati siiski veel kesisteks.

Eesti iseseisvumine tõi kaasa toonastes oludes ambitsioonika (ning mis seal salata, ka kaasajal aeg-ajalt kahtluse alla seatava) rahvuskeelse teaduse arendamise programmi. Oluliseks tähtsuseks sellel teel oli eestikeelse ülikooli pidulik avamine Tartus 1. detsembril 1919. a-l. Et tegemist oli jõupingutusi eeldava ettevõtmisega, näeme nii mõnegi toonase asjasse puutuva inimese küsimusepüstitustest: "Jäab küsimus, kas meie keel on juba küllalt arenenud eriteadusliste tööde jaoks?" (6) Dr H. Koppel (selleks hetkeks juba ülikooli rektoriks tõusnud), kes just niimoodi Eesti Arsti esimeses numbris küsib, kinnitab siiski, et ollakse õigel teel.

Toimetuse pöördumises Eesti Arsti esimese numbri ilmunisel leitakse, et ilmselt just arsti elukutse puhul on praktiline ja teoreetiline külg asja juures teineteisega äärmiselt tihedalt seotud. Eesti Arst oleks pidanud asutajate meelest seda tihedat sidet veelgi kinnitama, täites tühiku, mis eestikeelsel arstikonnal oli erialase väljundi osas. Ajakirja idee oli, et "Igaühele meie ametivendadest oleks antud jagada teistega oma kogemusi ja teoseid nii praktilisel kui teoreetiliselt aladel, selgitades ja täiendades neid vastastikkuse, kollegiaalse arvustuse abil." (7) Lisaks rõhutati võimalust avaldada artikleid ka muudes keeltes, et soovijad saaksid oma töid ka laias maailmas ("ka teiste haritud rahvaste arstikondadele") tutvustada.

Valdkonnad, mida ajakiri pidi hõlmama, olid järgmised:

“1. Originaaltööd teadusliku ja ühiskondliku meditsiini aladelt.

2. Eesti Arstide Liitu kuuluvate üksikute arstiseltside teaduslike koosolekute protokollid.

3. Kirjanduse ülevaated, retsensioonid, följeton.

4. Teadaanded E.V. Tervishoiu Peavalitsuse ja E.V. Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse poolt.

5. Kroonika, ülikooli teated, väljamaa kirjad.

6. Toimetuse teadaanded, kuulutused.” (7)

Eesti Arsti sünni ja tegevuse kohta sõdadevahelisel perioodil on põhjalikult kirjutatud siinsamas ajakirjas dr Kuulo Kutsar (8). Aastatest 1941–1944 saab ettekujutuse sama autori aasta hiljem avaldatud ülevaatest (9). Eesti organiseeritud arstkonna kujunemisest on kirjutatud dr Alar Sepp (10). Seega ei ole siinkohal enam põhjust ülevaatlikku käsitlust esitada.

Kordamist väärrib dr H. Koppeli kinnitus ajakirja esimeses numbris: ““Eesti Arsti” läheb oma aja nõuetele vastavalt kõikidest oma eelkäijatest sellepoolest põhjalikult lahku, et ta täies mõttes teaduslik ajakiri tahab olla.” (11) Ajakiri täitis kindlalt talle pandud rolli.

Toonase Eesti Arsti puhul ei kurdetud, et materjalist puudus oleks olnud. Küll kaevati seda ajakirja Tervis väljaandmisel, mis enne iseisvumisaega ei leidnud piisavalt kaastöölisi. Eriti rõhutati põhjusena keeleprobleemi: võõras keskkonnas väljaõppe saanud rahvuslik arstkond ei olnud võimeline oma suguvendadele maakeeles kirjutama... Niimoodi tuli H. Koppelil 1910. aastal Tervise ilmumise esmakordsel katkemisel isegi oma ajakirjale lõppsõna kirjutada.

Selles “lõpusõnas” hakkab silma, et olles küll populaarne rahvalik väljaanne, püüdis ajakiri ometigi teaduslikkuse poole. Igatahes oli 1910. aastaks tehtud esimene katse eesti arstkonda ühendada ning siinkohal jutuks olevas lõppsõnas on avaldatud lootust, et säärane ettevõtmine saab peatselt teoks ning siis vajab organisatsioon ka oma häälekandjat.

1912. aastal tegevust alustanud Põhja-Balti Arstideselts pani ajakirja Tervis jälle 1913. aastast käima. Nüüd leiab H. Koppel, et ajakirjast võiks ka “arstidele nende ülesannete täitmises” abi olla. Nii läkski, ajakirjas ilmus teinekord materjale, mis ainult arstidele huvi pakkusid. See omakorda viis tavalugeja huvitatuse alla, mille üle jällegi tagantjärele kurdeti.

Siiski peab ajakirja Tervis juurde veel tagasi tulema. Mitte ainult seepärast, et 1916. aastal sõjaoludes lõpetanud ajakiri hakkas 1921. aastal jälle ilmuma, vaid seepärast, et Vabadussõja-eelset ajakirja Tervis on hiljem peetud üheks oluliseks teguriks, mis aitas kaasa eestikeelses ülikoolis meditsiiniõppe elluviimisele, eriti aga sellepärast, et ka esimeses Eesti Arsti numbris leitakse, et nüüd, kus arstidel oma erialalajakiri, oleks vaja väljundit ka “tegelikku ellu”. Arstiteadus pole ainult teadus teaduse pärast, kirjutab H. Koppel. “Ei ole sellest küllalt, et ta ainult kui teadus edeneks, ta algmõisted peavad rahvale arusaadavaks tehtud, populariseeritud saama... Selleks on arstide ja publikumi vahelist iseajakirja tarvis. Vist peab “Tervis” oma endise eeskavaga jälle ülesäratama. Mitte kui “Eesti Arsti” võistleja, vaid kui selle kaastööline.” (12)

Nii elaski Tervis üle ja kaasa kogu sõdadevahelise perioodi, olles alates 1932. aastast Eesti Tervishoiumuuseumi väljaanne. Ajakirju, mis tervishoidu puudutavaid sõnumeid edasi andsid, leidis Eestis teisigi. Allakirjutanu tahaks eelkõige meenutada karskustegelaste ja eugeenikute ühiseid väljundeid, ajakirju Tulev Eesti ja Külvaaja.

Eestis kujunes välja, nii nagu peab, ajakirjandus arstidele ja ajakirjandus arstidelt.

Kahe suuna vahel tuli lahkhelidsidki ette. 1929. aastal kurdab professor S. Talvik postuumselt avaldatud artiklis: “Meil peaks meie ainus populaararsti-teadusline organ “Tervis” hoolitsema tulevikus ka informatsiooni eest ebaarstimise alal. Muide, kuuldub nurinat arstide ringist, et “Tervis” on ohtra retseptuuriga ise laskumas mingi “Kodutohtri” iganenud ja ebasoovitavasse situatsiooni.” (13)

Küsimus oli selles, et vaid eneste seas probleemi teadvustades ei suutnud arstikond vältida ühiskonnas esile kerkivaid tervishoiuga seotud väärnähte. Arstikonna sõnum "võhikutele" ei tohtinud hävitada usaldust. Prof S. Talvik kiidab mingit Saksamaal väljaantavat ajakirja, mis lisaks sellele, et nn ebaarstidel elu kibedaks teeb, on "haritud võhiku" jaoks sümpaatne ka seetõttu, et "Ka muidu on hoidnud oma täieliku iseseisvuse ja rippumatuse näit. kõikvõimsa farmatseutilise suurtööstuse suhtes." (13)

Mida oleks kõigest eespool toodust kaasajal õppida? Hoidkem eestikeelset erialakirjandust. Seda säilitama kohustab juba see, millise innuga meie eelkäijad eestikeelsele oskussõnavarale, selle tekkele ja arengule kaasa elasid. Ehk on õpetlik ka see, et juba toona, sõdadevahelisel perioodil, leiti, et ükskõik mis vallas ei saa erialainimesed nn võhikuid alahinnata. Küsimus ei ole "kodutohtrite" kasvatamises, vaid usalduse loomises.

Kirjandus

1. Täielik nimi: Lühikesse õppetusse mis sees moned head rohitud tädä antakse, ni hästi innimeste kui ka weiste haigusse ning wiggaduste wasto, et see kellel tarwis on, woib moista, kuidä temma peab nou otsima ning mis tulleb tähhele panna igga haiguse juures. Selle kõrwas on weel muud head nouud, õppetussed ning maanitsussed leida, keik meie Eesti ma rahwa kassuks ning siggiduseks üllespandud.
2. Normann H. Märkusi esimesest Eesti arstilis-tervishoiulisest ajakirjast. [Kõne peetud Akadeemilises Arstiteaduse Seltsis 29. sept. 1926] Eesti Arst 1926;(11):423–32.
3. Valdes A. Eesti meditsiinilis-kirjandusliku kultuuri arenemisest. Eesti Arst 1938;(2): 81–128.
4. Eesti Arstiteaduse Ajaloost. Koost. Kalnin V. Tartu, 1996.
5. Koppel H. Eessõna. Tervis 1904;1:1.
6. Koppel H. Eessõnaks. Eesti Arst 1922, (1):5.
7. "Eesti Arsti" ilmumise puhul. Eesti Arst 1922, (1):1.
8. Kutsar K. Eesti Arst 1922 ... 1940. Eesti Arst 1989;(1):5–16.
9. Kutsar K. "Eesti Arst" 1941 ... 1944. Eesti Arst 1990;(5): 407–13.
10. Sepp A. Eesti organiseeritud arstikond 19. sajandist kuni 1940.a. Eesti Arst 2001 (Lisa 2):3-11.
11. Koppel H. Eessõnaks. Eesti Arst 1922;(1):5–6.
12. Talvik S. Ebaarstimisest ja võitlusest selle vastu, eriti Eestis. [Ette kantud VIII Eesti Arstidepäeval Võrus 1929] Eesti Arst 1929, (10):375.

Summary

History of Estonian medical periodicals

The first Estonian medical periodical, designed exclusively for professionals, has been published since 1922 under the title Eesti Arst (Estonian Physician). However, the history of Estonian medical periodicals had been intended for use by general public. The process which started in 1766, the year the first Estonian

periodical ever was issued by the enlightener P.E.Wilde, was to foster the knowledge of medicine. At the same time, it led to the emergence of Estonian medical terminology and Estonian medical profession as well as to the establishment of institutions teaching medicine.

ken@ut.ee